

Obsah

OBSAH.....	1
1. ZÁKLADNÍ POZNATKY Z VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE.....	2
1.1 Zákonitosti psychického vývoje	2
1.2 Determinanty psychického vývoje.....	2
1.3 Jednotlivá období vývoje.....	4
2. ZÁKLADNÍ POZNATKY O MOTIVACI ČLOVĚKA.....	9
2.2 Hodnoty.....	11
3. RODINA A DĚTI S PROBLÉMY V RODINĚ.....	14
4. MALÁ SOCIÁLNÍ SKUPINA.....	18
5. PRAKTICKÉ ZÁSADY VÝCHOVY.....	19
6. JAK MLUVIT S DÍTĚTEM, KTERÉ MÁ NĚJAKÝ PROBLÉM	21
7. NÁSTROJE KE ZJIŠŤOVÁNÍ POTŘEB SKUPINY.....	27
7.1 Speciální techniky ke zjištění potřeb skupiny a vztahů ve skupině.....	27
7.2 Zásady podporující neformální autoritu	30
A úplně na závěr nezapomeňte, že všechny výše uvedené metody budou fungovat jen částečně, pokud nebudete mít mezi dětmi a mládeží neformální autoritu. Tady jsou základní zásady, které podporují přechod od formální autority k neformální (podle knihy Rozvíjení emoční inteligence žáků, 2006):.....	30
8. OTÁZKY.....	31
9. DOPORUČENÁ LITERATURA.....	31

1. Základní poznatky z vývojové psychologie

1.1 Zákonitosti psychického vývoje

Po celý život, od početí až do smrti, se vyvíjíme a měníme. Rodíme se s určitými vlohami a dispozicemi, které se pak svým vlastním způsobem modifikují vlivem vnějších podmínek. Nemění se ale jen naše fyzická stránka, ale i naše psychika. V průběhu času se rozvíjí naše myšlení, kognitivní funkce, chování, jednání a emoční prožívání. Každý vedoucí by měl znát základní charakteristiky typická pro dané vývojové období. Každé období má své charakteristické změny, ke kterým v daném věku zpravidla dochází. Považujeme za určité mezníky, které signalizují i proměnu v psychice daného jedince. Mezníky mohou být fyzické, psychické i sociální - např. první krok dítěte, nástup do školy, první láska v pubertě atd. Tento vývoj nebývá zcela rovnoměrný a plynulý, střídají se fáze většího klidu, které potřebuje k přípravě, s fázemi velkých změn, tzv. vývojových skoků. Za normálních podmínek je vývojový proces nevratný (výjimkou jsou patologické změny). Jednotlivá období jsou výbornou didaktickou pomůckou, ve skutečnosti však neexistují, jedná se o teoretický koncept. Je nutné mít na paměti, že přechod mezi fázemi je plynulý a nekryje se zcela s biologickým věkem. Základní pravidlo pak zní, že všechny dané zákonitosti jsou podmíněné individualitou dítěte či dospívajícího, se kterým pracujeme (Vágnerová, 1999, 10-14).

1.2 Determinanty psychického vývoje

Člověk bývá definován jako společenská bytost, ale nesmíme zapomínat, že je také bytostí biologickou, což mu připomínají jeho tělesné potřeby a funkce. V této krátké kapitole se podíváme na to, čím je psychický vývoj determinován neboli určován. Jinými slovy, jací činitelé se na tomto vývoji spolupodílejí.

- **Biologická determinace**

Do života se nerodíme jako tabula rasa (nepopsaná deska), ale přicházíme sem již s určitou výbavou, která pak ovlivňuje naše chování a jednání. Nejčastěji v této souvislosti mluvíme o dědičnosti, kterou rozumíme přenos vlastností z jedné generace na druhou pomocí genů. Soubor předaných genů vytváří genotyp, který se ale nikdy neprojevuje sám o sobě, ale ve formě tzv. fenotypu (interakce genotypu a prostředí). Dědičnost psychických vlastností není zcela prozkoumána, obecně ale platí, že některé vlastnosti osobnosti jsou více ovlivněné dědičností, jiné méně či skoro vůbec. (např. temperament či inteligence jsou geneticky výrazně podmíněné, výchovou je ovlivníme jen minimálně). Vliv dědičnosti v průběhu života jedince klesá a výchovou a vlivy prostředí se i vrozené vlastnosti mohou měnit. Na druhou stranu i nadále biologické faktory výrazně ovlivňují naši psychiku. Mezi další biologické činitele psychického vývoje patří nervová soustava a její činnost, činnost endogenních žláz, tělesný stav organismu, skladba potravy atd.

Dále do biologické determinace řadíme i projev příslušnosti k živočišnému druhu (anatomické a fyziologické zvláštnosti) a evolučně určené programy chování (např. obrana teritoria, sexuální chování).

- **Sociokulturní determinace**

Dítě se rodí jako biologický organismus s určitými schopnostmi pro sociální chování (protosociální chování: novorozenec uchopuje prst, fixuje obličej, rozezná matku, přitáhne si k sobě pozornost). Díky tlaku vnějších podmínek vrůstá dítě do společnosti, učí se základním hygienickým návykům a sebeobsluze, poznává normy chování, ale i předměty denní potřeby. „Proces seznamování se člověka s konkrétním kulturním prostředím jeho rodiny a osvojování si kulturních způsobů chování, ale i cítění a interpretace skutečnosti, se nazývá *socializace*“ (Nakonečný, 1997, str. 27). Primární vliv na dítě má samozřejmě rodina, do níž se dítě rodí. Rodina ho uvádí do konkrétního sociokulturního prostředí a zároveň mu poskytuje ochranu a oporu. Přestože na to, jací jsme, mají velký vliv rodiče, nelze tento vliv považovat za jediný a neměnný. Jednotlivé normy společenského života jsou dítěti předávány nejen rodiči, ale i učiteli, vychovateli a dalšími autoritami. V tomto případě pak mluvíme o záměrné neboli přímé výchově.

Výchova je tedy jednou ze základních determinant vývoje. „Výchova jako záměrné působení vychovatele na vychovávaného předpokládá, že vychovatel má vědomě na zřeteli určitý výchovný cíl, k němuž chce vychovávaného dovést, a že po úvaze užívá postupů, které pokládá za nejvhodnější“ (Langmeier, J., Krejčířová, D., 1998, str. 247). Často ale zapomínáme, že v každé situaci jsme pro děti vzorem, ze kterého si berou (vědomě či nevědomě) příklad. Tedy i ve chvíli, kdy dětem nevykládáme o morálních hodnotách a společenských normách, jim tyto předáváme a vytváříme jejich morální charakter. Měli bychom tedy mít na zřeteli, že jeden z nejdůležitějších prvků ve výchově je vlastní příklad. Vedle toho je třeba si uvědomit, že na děti má vliv působení celého vnějšího prostředí, kam vedle rodičů, učitelů a autorit, patří také vliv přátel a vrstevníků, vzorů a ideálů a v neposlední řadě i vliv společnosti jako celku. V současné době pak mají na utváření osobnosti dětí a mládeže vliv média, zejména internet.

1.3 Jednotlivá období vývoje

Na následujících řádcích stručně charakterizují tři vývojová období, se kterými se vedoucí nejčastěji ve svém působení setkává. Jedná se o období školního věku (6-11 let), pubescence (11-15) a adolescence (15-20). Jedná se jen o velmi stručnou charakteristiku, pro hlubší studium odkazují na doporučenou literaturu.

1.3.1 Školní věk – prepubescence (6-11 let) ¹

Základním mezníkem tohoto období je nástup do školy, kde se dítě víceméně poprvé setkává s autoritou a řádem, což pro některé děti může být z počátku velmi náročné. Dítě se v tomto období většinou velmi snaží uspět a být „hodným“ dítětem v očích paní učitelky a rodičů. Současně je totiž poprvé konfrontováno s potřebou výkonu a úspěchu v rámci vrstevnické skupiny. Problém nastává ve chvíli, kdy dítě v klasickém školním systému selhává – zde může velký vliv sehrát právě mimoškolní aktivita, kde dítě zažívá „svůj úspěch“. Obecně lze toto období považovat za poměrně soutěživé, a tak je dobré při výchově učit děti i vzájemné spolupráci.

V současné době oproti minulosti s nástupem do školy rostou nároky na dítě. Jednak v samotné škole a jednak mimo ní. Moderní trend káže rodičům zapisovat děti do nejrůznějších kroužků a činností, které mají dítě všestranně rozvíjet. Výborná myšlenka se stává někdy bičem na děti, které jsou vozeny z jednoho kroužku do druhého, a začíná jim chybět prostor pro ně samotné.

S nástupem do školy je důležité dítěti vytvořit vlastní pracovní prostor, který patří jen jemu a o který se také samo stará. Vychovatelé a rodiče mají v tomto období vést děti k tomu, aby si vytvořily dobré pracovní návyky. Nesmíme zapomínat, že v daném období je největší motivací odměna či trest ze strany autorit (viz dále morální vývoj). Vedle svého pracovního prostředí mají děti stále rády své skrýše, domečky, ve kterých stále ještě žijí ve své fantazii. Rádi také sbírají různé věci (každá generace má své sbírky, „céčka“ dneska nahradili např. „pokémoni“).

V tomto období se významně zlepšuje hrubá i jemná motorika – pohyby jsou rychlejší, svalová síla větší, zlepšuje se koordinace všech pohybů. S tím roste zájem

¹ Toto období ale zdaleka není jednotné. Sami víte, že mezi „prvňákem“ a „pátákem“ je velký rozdíl. V literatuře často najdete toto období rozdělené ještě do dvou podskupin: **mladší školní věk** (6-8), což je přechodné období mezi hravým předškolním věkem a vyspělejším chováním školáka. Děti v tomto období jsou velmi hravé, schopny soustředění na jednu věc jen krátce, stále mají v oblíbené pohádky, dívky a chlapi si spolu hrají bez zábran. Na mladší školní věk navazuje **střední (někdy starší) školní věk (9-11)**, což je výrazně stabilnější období. Děti jsou již přijatelně adaptovaní na školu, pozorněji vnímají vztahy v rodině a lidmi obecně, roste zde vliv dětské skupiny. V tomto období dochází k utváření rodičovských postojů a k vytváření mužské a ženské identity. Někdy pak najdete i termín starší školní věk, který se pak ale kryje již s pubescencí (pubertou).

o pohybové hry a pohyb vůbec. Vzhledem k tomu, že ve škole musí dítě hodně sedět, měli bychom se naopak v mimoškolních aktivitách snažit o to, aby dítě nemuselo být v tak velkém klidu. Pohybové výkony ovlivňují motivaci a celou emoční stabilitu dítěte. Děti se v pohybu velmi poměřují a dítě, které je v tomto věku určitým způsobem neohrabané to vůbec nemá lehké, proto je velmi přínosné, pokud může takové dítě vyniknout a zazářit v aktivitě jiné např. v hudbě.

V tomto období jsou vidět také velké pokroky ve zrakovém a sluchovém vnímání, děti proto rády vše prozkoumávají, často do detailů a také rády věci okolo pozorují. Navíc pozorování je jeden z druhů učení, jak bylo uvedeno výše, děti se velmi často učí z příkladu druhých. Dbejme proto na to, aby výchova v tomto období byla zejména praktická – tzn. děti si mohly vše vyzkoušet.

Současně se v tomto období velmi rozvíjí verbální schopnosti (dívky lépe než chlapci). Výrazně roste slovní zásoba, roste délka a složitost vět i souvětí, dítě chápe gramatická pravidla, dělá velký pokrok v artikulaci. Zlepšuje se i krátkodobá a dlouhodobá paměť, důraz zůstává na paměť mechanickou, dětem v tomto období nedělá problém učit se dlouhé básničky, písničky atd.

1.3.2 Pubescence (11-15 let) a adolescence (15-20 let)

Hned na začátku je třeba zmínit jeden fenomén dnešní doby, a to je tzv. sekulární akcelerace, tedy urychlování vývoje v posledních 100 letech. Vývoj se urychluje množstvím a růzností stimulů i dobrými nutričními podmínkami. To má za následek to, že se jednotlivé fáze zkracují a současně se prodlužuje délka života. Pro toto vývojové období to znamená, že dospívání začíná dříve, ale prodlužuje se doba dokončování vývoje. Dále s tím ale také souvisí moderní trendy v naší společnosti, zejména ve velkých městech. Děti dospívají dříve, urychluje se duševní vývoj, ale status dospělého dostávají, až mnohem později (často až s ekonomickou samostatností, která je ale často až po studiu na vysoké škole). Vzniká zde tedy jakási šedá zóna, mladých lidí (cca 15-25), kteří jsou občas dětmi a občas dospělými. Období pubescence, adolescence a následně i mladé dospělosti lze

považovat za nejrizikovější období ke vzniku sociálně patologických jevů jako je abúzus drog, promiskuita, poruchy příjmu potravy apod.

- **Pubescence** ²

Toto období je často doprovázeno emoční nestabilitou, jsou zde časté a nápadné změny nálad (spíše pak směrem k rozladám). Dále se zde často vyskytuje impulsivní jednání, nestálost a nepředvídatelnost reakcí i postojů. Pubescenti trpí obtížemi při koncentraci pozornosti, což se může projevit výkyvem ve školním prospěchu. Bývají zvýšeně unavitelní, střídá se u nich ochablost a apatičnost s vystupňovanou aktivitou. Mohou se objevit poruchy spánku i poruchy chuti k jídlu. Pubescenti těmto svým projevům nerozumí, a tak často utíkají do soukromého citového světa, je u nich časté tzv. denní snění. Obecně bychom toto období mohli označit za období změn, se kterými se dospívající musí umět a chtít vyrovnat. Z hlediska výchovy bývá považováno za nejnáročnější období.

Jak již vyplývá z ohraničení tohoto období (viz úvod), toto období je charakteristické nejprve biologickými změnami, na které pak navazují změny psychické. Výrazně se zde mění vzhled dospívajícího. Ti proto často věnují velkou pozornost a čas svému zjevu, se kterým často nejsou spokojeni. V současné době je veliká možnost ve výběru doplňků a oblečení, dospívající pak často volí svůj vzhled podle skupiny, se kterou se identifikují („skejtácké oblečení“, „oblečení v emostylu“). vyplývá to z toho, že v tomto období se snaží vytvořit svůj nový obraz, ale současně se potřebují identifikovat s nějakou skupinou. Toto období je také nazýváno druhou fází oddělení od rodiny (první ve dvou letech - získávání autonomie). Dítě již rozhodně nechce být hodným dítětem a dělat rodičům radost, naopak se s nimi velmi často konfrontuje. Je to období, kdy narůstá kritičnost vůči společnosti, nejbližšímu okolí, sobě samému. I přes kritičnost vůči rodině a přes časté konfrontace s rodiči a autoritami, pubescent zázemí velmi potřebuje právě proto, aby si řadu věcí mohl v tomto bezpečném prostředí vyzkoušet. Normální je udržet si i přes pokračující

² I toto období se dá rozdělit do dvou podobdobí. První fáze se nazývá prepuberta (11-13) a je charakterizována velmi rychlým růstem a prvními známkami pohlavního dospívání (objevují se první sekundární znaky). Toto období pak končí menarché u dívek a první noční polucí u chlapců). Následuje fáze vlastní puberty (13-15), která je biologicky ohraničená dosažením reprodukční schopnosti.

emancipaci pozitivní vztah k rodičům, který ale nemusí být v tomto období hlasitě vyjádřený. Na důležitosti získávají jednoznačně vrstevníci, každý pubescent chce někam patřit, mít svoji referenční skupinu. Je to období, kdy navazují první známosti s druhým pohlavím (14-16 let), obdobím, kdy objevují sexualitu včetně autoerotických (masturbačních) praktik, které mohou být spojeny s pocitem špatného svědomí.

V tomto období se rozvíjí abstraktní myšlení a opět dramaticky roste slovní zásoba i složitost větné stavby, tříbí se i výrazové schopnosti, objevuje se talent literární (období deníků). Pubescenti v tomto období rádi a dlouze diskutují, právě proto, že nabyli dovedností, které jim diskuzi umožňují (chápu abstraktní pojmy, učí se s nimi pracovat a vyjasňují si jejich obsah). Při řešení problému uvažují o alternativních řešeních - nespokojí se s jedním - systematicky testuje a ověřuje hypotézy.

Oproti minulému období je zde důraz na logickou paměť, rádi se učí to, čemu rozumí a co považují za užitečné a smysluplné. Rozvíjí se i motorika, dospívající rychle získává dovednosti vyžadující sílu, hbitost, pohybovou koordinaci. Velmi často se v tomto období začnou zajímat o nové hobby - sport, četba, hudba, film, divadlo. Často mají ovšem úmyslný odpor k doporučenému. Kritický přístup je hlavním přístupem tohoto období – kritičtí bývají k myšlení vlastnímu i cizímu, k vlastní rodině, ke světu, k tradicím. V tomto období nejsou schopni vidět věci z více úhlů, věc je buď bílá, nebo černá.

- **Adolescence**

Období adolescence volně navazuje na předcházející období, takže některé výše uvedené poznatky platí i zde. Je to období charakteristické dosažením plné reprodukční zralosti a ukončením tělesného růstu. Hlavním úkolem tohoto období je nalézt vlastní identitu, tedy toho, jaký je a kým v životě jednou bude. Rodiče v tomto období představují určitý model, současně ale mají adolescenti stále dost kritičnosti, a tak často své rodiče a jejich způsob života velmi kritizují. Mají velké ideály, nehodlají sahat ke kompromisům, často se neohlíží na realitu světa i potřeby svých

rodičů. Stále je zde patrný vliv vrstevníků, kteří často přebírají některé úlohy rodiny. Poskytují podporu, bezpečí, akceptují je, rádi se s nimi schází při různých aktivitách.

V tomto období dospívající pokračují se svými sexuálními zkušenostmi. Často zde prožívají svojí první lásku, zamilovanost. Většina vztahů má spíše charakter experimentování, adolescent často nebývá dostatečně zralý pro dlouhodobý vztah, nicméně konec takového vztahu může být velmi psychicky náročnou situací. Velkým mezníkem zde bývá první sexuální styk, který bývá považován mezi adolescenty za mezník dospělosti. Na druhou stranu sebou nese riziko otěhotnění.

Dalším mezníkem je dosažení plnoletosti a s tím i řada „výhod“, které adolescent dostává (legální možnost užívání alkoholu, řízení auta atd.) Bývá brán částečně jako dospělý a také se od něho vyžaduje chování, které dospělosti odpovídá. Dospělí často začínají dospívajícím v tomto období vykat, často se mění i role, které ve společnosti zastává. Do tohoto období patří i volba povolání (ať už definitivní s nástupem do práce či hypotetická s nástupem na vysokou školu). To může přinášet určité rozčarování. Dále do tohoto období může patřit odstěhování se od rodičů (v dnešní době ne nutně).

2. Základní poznatky o motivaci člověka

Motivací rozumíme souhrn všech intrapsychických dynamických sil neboli motivů, které zpravidla aktivizují a organizují chování i prožívání s cílem změnit existující neuspokojivou situaci nebo dosáhnout něčeho pozitivního. Jinými slovy motivace je to, co nás přiměje něco udělat, nějak jednat (většinou s cílem něčeho dosáhnout, něco změnit). To, co nás motivuje, nazýváme motivem a důležité je si uvědomit, že motivem může být cokoli a často si to ani nemusíme uvědomovat. Často jsou za naším motivem skryty potřeby a hodnoty, ale mohou to být také postoje či zvyky.

Motiv může vycházet z nás samotných (mluvíme pak o motivaci vnitřní) či se jedná o impuls z venčí (motivace vnější). Jako vedoucí máme k dispozici řadu prvků vnější motivace (odměny, tresty). Neměli bychom ale zapomínat, že vnitřní motivace

je mnohem důležitější. Měli bychom tedy vést své svěřence tak, aby sami chtěli, nikoliv aby museli. Nejdůležitějším pravidlem je pak pravidlo individuality - to co je motivem pro jednoho, nemusí být motivem pro druhého. Stejně tak jedno chování u více dětí či dospívajících může být způsobeno naprosto odlišnými motivy.

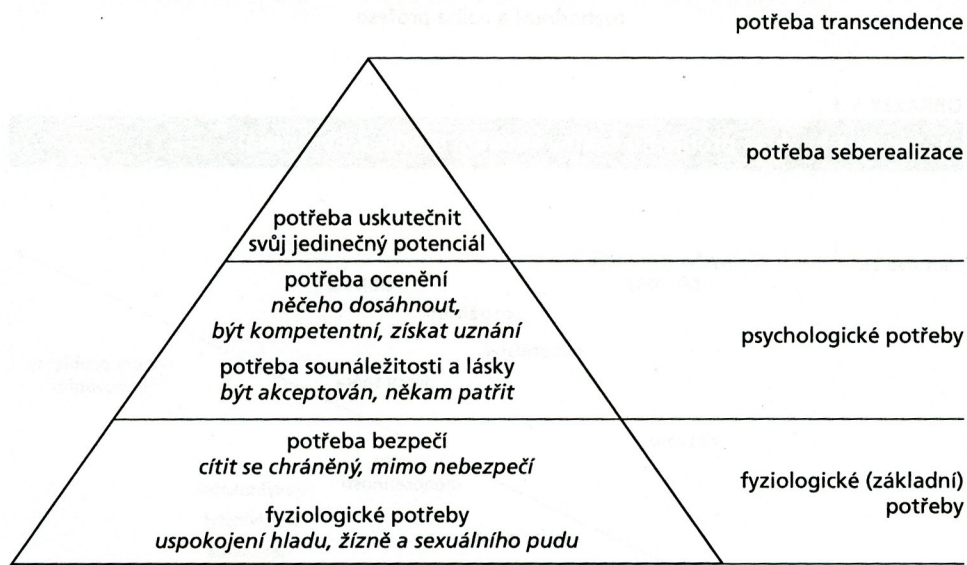
2.1 Potřeby

Spolupůsobením faktorů determinujících vývoj člověka se jedinec stává bio-psycho-sociálně-spirituální jednotkou. Z hlediska potřeb to znamená, že lidské potřeby často dělíme do čtyř základních okruhů: *potřeby biologické, psychologické, sociální, a spirituální*. Toto rozdělení je ale pouze teoretické, protože v praxi jsou jednotlivé potřeby velmi často úzce spjaty. Potřeby nám ukazují, co je nutné k tomu, abychom byli spokojeni. Pokud nám něco chybí, mluvíme o aktualizované potřebě či frustraci, a pocítíme to jako strádání. Strádání nás nutí k nějaké činnosti, jinými slovy nás motivuje nějak jednat. Dlouhodobé neuspokojování našich potřeb vede k deprivaci, jejíž projevy jsou rozmanité podle druhu neuspokojované potřeby (např. zdravotní problémy, neschopnost navazovat vztah, deprese).

Potřeby mají pro nás určitou hierarchii důležitosti, takže často bývají potřeby klasifikovány do určitého systému. Nejčastěji užívanou klasifikací potřeb je Maslowova pyramida potřeb. Jde o vypracovaný model vzestupně (hierarchicky) uspořádaných lidských potřeb, které se uspokojují od těch nejnižších k těm vyšším. Ty mohou být teoreticky uspokojovány až po uspokojení potřeb nižších. Nejsou-li uspokojovány žádné potřeby, je člověk plně ovládnán fyziologickými potřebami. Pokud ale bylo jednou vyššího stádia dosaženo, lze uspokojovat vyšší potřeby, aniž by bylo nutno mít uspokojeny nižší potřeby. První čtyři skupiny jsou označeny jako nedostatkové, při jejich neuspokojování tedy pocítíme výše zmíněnou frustraci. Poslední potřeba je růstová, nemusí být nutně uspokojována a také tomu tak není vždy. Pokud ale v životě člověk uspokojuje i tyto potřeby, stává se plnějším ve svém lidství, tzn. roste (potřeba seberealizace).

Potřeby v pyramidě jsou vlastně jenom obecnými názvy potřeb. Konkrétní potřeby se mění v závislosti na potřebách celé společnosti (vliv jejího ekonomického, historického, sociálního a dalšího vývoje), ale také na věku jedince.

Hierarchie potřeb

(Převzato z knihy Rozvíjení emoční inteligence žáků, 2006)

2.2 Hodnoty

Hodnoty jsou vyjádření významu, který jevy a věci okolo pro nás mají. Je to naše osobní přesvědčení o tom, co je v životě skutečně důležité. Hodnoty jsou velmi hluboko zakotvené v osobnosti člověka, a tak velmi pomalu dochází k jejich změně. Hodnoty souvisí s morálkou a obecně neexistuje mezi lidmi shoda o pořadí hodnot. Při svém působení v dětských kolektivech předáváme dětem určité hodnoty. Nezapomínejme se ale ujistit, zdali jsou tyto hodnoty také v souladu s prostředím, ze kterého dítě pochází.

Jak již bylo naznačeno v první kapitole, systém hodnot je dítěti předáván přímou výchovou a nepřímým působením vnějšího prostředí. U morálního vývoje je přitom tento proces komplexnější. Nejde jen o to, aby dítě dané hodnoty a normy znalo, ale aby se jimi i samo řídilo. Tedy aby tyto hodnoty přijalo za své a řídilo se jimi bez

ohledu na vnější kontrolu. „Proces postupného nabývání převahy vnitřní kontroly nad přímou kontrolou vnější bývá nazýván *interiorizací* nebo *internalizací* vnějších požadavků a norem“ (Kotásková, 1986, str. 37). O sociálních normách a hodnotách získává dítě informace na dvou úrovních. Samo pozoruje své okolí a chování a jednání lidí kolem něho. Všimá si, že se chovají podle určitých pravidel. Toto chování pak začíná samo napodobovat. Vedle toho dítě získává informace pomocí verbálního sdělení, protože již od útlého věku rodiče dětem říkají, co smí a co ne, co se od nich čeká, a zároveň jim vysvětlují, proč se to či ono smí či nesmí. Dítě se tedy učí i to, proč jsou daná pravidla dobrá. Znovu tedy upozorňuji na to, že při výchově všech věkových kategorií by se nemělo zapomínat, že je velmi důležité, aby reálné chování i verbální projevy byly spolu v souladu.

V závěru této subkapitoly uvedu morální vývoj s ohledem na ontogenetická stadia dítěte. Jedná se o určité prohloubení poznatků z vývojové psychologie aplikované právě na otázku hodnot. Jednotlivé psychologické teorie nám pomáhají formulovat obecné zákonitosti morálního vývoje, které zase mohou pomáhat pedagogům při výchově dětí různého věku. Nesmíme ale zapomínat, že následující obecné závěry jsou pouze jakýmsi vodítkem a nemůžeme jej bezmyšlenkovitě aplikovat v praxi.

- **Školní věk (6-11 let)**

Se vstupem do školy se rozrůstá počet lidí, kteří stanovují pravidla. Vedle rodičů je to i paní učitelka, spolužáci a kamarádi. Dítě si formuje vztah k práci a úkolům, má své povinnosti, za které nese odpovědnost. Začíná si uvědomovat, že nejde jen o to práci vykonat, ale vykonat ji dobře. Ve škole je značný důraz na výkon, dítě je porovnáváno a samo se porovnává se svými vrstevníky. Pro dítě stále zůstává důležitá jasnost a neměnnost pravidel. I když dochází k posunu od morálky orientované na odměnu a trest, dítě zůstává značně konformní, chce být dobrým a hodným v očích učitelů, rodičů i ostatních dospělých. Proto je vnější kontrola i v tomto věku značně důležitá. Dítě sice zná normy a mnohdy i důvody pro jejich dodržování, ještě jim ale plně nerozumí a nedokáže je skloubit s konkrétní situací a porovnat jednotlivé motivy chování.

- **Pubescence (11-15 let)**

S rozvojem abstraktního myšlení se posouvá i morální vývoj dítěte. Dítě je schopno o normách i hodnotách přemýšlet na obecné a teoretické rovině. Přemýšlí o jejich platnosti, probírá jejich význam a důsledky. Velmi často o nich pochybuje a hledá lepší, ideální řešení. Jedním z hlavních důvodů, proč o nich pochybuje, je fakt, že je prosazují rodiče, od kterých se chce osamostatnit. Emancipace tedy pro něj znamená i odpoutání se od hodnotového systému rodičů. Změnit naráz své chování je těžké, a tak je často pro pubescenta důležitější, jaké hodnoty vyznává, než jak se ve skutečnosti chová.

V období dospívání mají velký význam vrstevnické skupiny, se kterými se pubescent identifikuje. V dospívání je totiž velmi důležitý pocit sounáležitost. Tlak skupiny na dodržování norem, které sama stanovila, bývá velký. Často je spojený s tvrdými sankcemi, a tak se pubescent většinou velmi rychle přizpůsobí. Nikdo nechce stát mimo, být v izolaci. Pubescent má ale většinou pocit, že dělá to, co sám chce, a tak se zbavuje podřízenosti na své rodině, kterou ale stále potřebuje, i když často tvrdí opak. Názory dospívajících se rychle mění. Pakliže je ale pubescent o daném pravidlu přesvědčen, vyžaduje jeho důsledné dodržování.

- **Adolescence (15-20 let)**

V adolescenci dochází k utvoření relativně stálého žebříčku hodnot, který vychází z hodnotového žebříčku rodičů i vrstevníků. Na konci tohoto období by měl mladý člověk vědět, které hodnoty vyznává, a měl by si je také umět uhájit před ostatními. Adolescence se ale vyznačuje důsledným prosazováním těchto hodnot bez dostatečného zřetele k okolnostem a důsledkům. Teprve na prahu dospělosti je člověk schopen realisticky morálního jednání, tj. jednání s ohledem na konkrétní situaci a možné důsledky pro druhé. Jedinec pak jedná podle svých hodnot bez ohledu na vnější odměnu či trest a dokáže nést za své jednání a chování plnou zodpovědnost.

3. Rodina a děti s problémy v rodině

Dítě se přirozeně rodí a vyrůstá v rodině. Kromě role rodiny při procesu socializace, o kterém bylo pojednáno výše, má rodina funkci ochranou. Je to místo, kde máme zázemí, kde společně můžeme sdílet radostné i smutné události. Profesor Matějček formuloval pět hlavních psychických potřeb dítěte, které se primárně naplňují v rodině.

Jako první je potřeba náležitě stimulace, podnětu. Jde o to, aby jich dítě nemělo ani málo, ani příliš moc. Také je nutné, aby odpovídaly rozvoji dítěte. Měly by být proměnlivé, rozmanité. Druhé potřebě se říká smysluplný svět. Jde o to, aby okolní svět a jeho podněty měly pro dítě význam, aby se vše nedělo ve zmatku, náhodně. Dítě potřebuje mít v řádu světa určitou oporu, to znamená, že se věci chovají jak mají, a to je pro dítě srozumitelné. Třetí potřebou jsou životní jistoty. To je vědomí, že dítě k někomu patří, že je má někdo rád, že je nedá, že nemá pocit ohrožení, úzkosti či nebezpečí. Stejnou váhu však přikládáme i k tzv. pozitivní identitě. To znamená, že dítě žije s pocitem, že pro ty druhé kolem sebe má nějaký význam, že není anonymní součástí nějakého dění, které je mu nesrozumitelné. Pátou potřebou je potřeba otevřené budoucnosti. Dítě se má na co těšit, může mít svůj plán, cíl, perspektivu.

Pro dětský vývoj je nejlepší pokud žije v úplné rodině. V současné době tomu tak často není. Rozpadem rodiny děti ztrácejí řadu jistot, mění se jejich vztah k oběma rodičům. Ať už vyznáváme jakékoliv hodnoty a pocházíme z jakéhokoliv popředí, měli bychom myslet na to, že prostředí, ze kterého pocházejí naši svěřenci, může být zcela odlišné. Jinak bude fungovat katolická rodina, jinak rodina úspěšného podnikatele, jinak neúplná rodina tvořena jenom maminkou, jinak rodina, kde děti vychovávají prarodiče. Zajímejte se o prostředí, ze kterého děti pocházejí, ale nikdy jej nehodnoťte.

Bohužel se někdy stává, že dítěti je ubližováno v samotné rodině či rodina se nějak podílí na tom, že má dítě problémy. Podle statistiky za rok 2009, kterou lze najít na internetových stránkách Linky bezpečí vyplývá, že řada dětí volá právě

z důvodu, že jim doma něco nefunguje.³ Často se jedná o témata související s rozpadem rodiny, hádkami rodičů, ale také se zde objevují témata vyplývající z obavy ze špatných známek, z pocitů křivdy či vysokých nároků rodičů. To vše jsou témata, se kterými se i na vás může dítě obrátit. V praktické části e-learningu naleznete určité praktické návody, jak komunikovat s dítětem, které se vám chce s něčím svěřit.

Nejzávažnějším problémem je pak tzv. syndrom CAN, tedy týraného zneužívaného a zanedbávaného dítěte.⁴ Syndrom CAN byl definován Zdravotní radou Evropy v roce 1992. V rámci tohoto syndromu může rozlišit: fyzické a psychické týrání, sexuální zneužívání a zanedbávání.

Fyzické týrání zahrnuje nejen vědomé tělesné ubližování dítěti, ale také nezabránění takovému zacházení s dítětem. Představuje vlastně všechny nepřiměřené akty násilí na dítěti. Zahrnuje vedle hrubého útoku na dítě, jehož důsledkem je tělesné zranění, trvalé poškození dítěte nebo dokonce úmrtí dítěte, také pravidelně užívané tělesné trestání dítěte užívané jako převažující výchovný prostředek.

Psychické týrání představuje takové chování vůči dítěti, které má negativní dopad na citový vývoj dítěte, vývoj jeho chování, osobnosti a sebehodnocení či negativní dopad na rozvoj interpersonálních vztahů. Psychické týrání v podstatě vždy provází ostatní diagnostické kategorie syndromu CAN – fyzické týrání, sexuální zneužívání, šikánování - navíc se může vyskytovat samo o sobě.

Za sexuální zneužívání považujeme každé nepatřičné vystavení dítěte sexuálnímu kontaktu či chování, které vede především k uspokojování sexuálních potřeb zneuživatelé. Dítě je zákonem plně chráněno před sexuálními kontakty v

³ Mezi nejfrekventovanější témata patří tyto: problémy s láskou a partnerstvím (20%), rodinné vztahy (18%), vrstevnické vztahy (14%), osobnostní a zdravotní problémy (12%), problémy sexuálního zrání (8%), CAN (8%), školní problémy (6%), šikana, etnické a rasové problémy (5%), závislost (2%) a ostatní (7%).

(<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/kategorie.asp?idk=225>)

⁴ Tato tematika je převzata ze stránek Dětského krizového centra. (http://www.ditekrize.cz/syndrom_can.php).

jakékoliv formě až do svých 15ti let. Věková hranice není stanovena tam, kde je zneužíváno závislosti jedné osoby na druhé. Sexuální zneužívání zahrnuje všechny formy chování se sexuálním podtextem, tedy i ty, kdy dítě na první pohled nestrádá – dítě může některé formy sexuálního zneužívání prožívat jako relativně tělesně příjemné, ale i tehdy má sexuální zneužívání závažný negativní dopad na další psychický vývoj dítěte. Zneužívatelem může být v podstatě kdokoliv, avšak mnohem častěji to bývá osoba, kterou dítě dobře zná – osoba příbuzná či rodině dobře známá, méně často pak osoba zcela neznámá, cizí. Zneuživatel může působit na okolí dobrým dojmem, může zastávat v zaměstnání prestižní místo, mít dobré vystupování na veřejnosti.

Zanedbávání pak znamená takový nedostatek péče, který zapříčiňuje vážnou újmu na vývoji dítěte, a to v oblasti tělesné i duševní.

Velmi často vám dítě neřekne, že je mu ubližováno, a tak je třeba si všímat i nepřímých známek takového jednání. Jedná se ale o chování, které se může vyskytovat z řady důvodů. Může (ale nemusí) znamenat, že je dítěti ubližováno.

Nepřímé znaky:

- staženost, nezájem o okolní dění, lhostejnost
- vyhýbání se kontaktům s druhými
- opatrnost při jednání s dospělými
- úzkostnost
- agresivní chování, šikana vrstevníků
- podrážděnost
- vyhýbání se situacím, kde se musí svlékat
- nesoustředěnost
- zhoršení prospěchu
- informovanost o sexu
- problémy s jídlem, se spánkem
- útěky, sebevražedné pokusy

Na závěr jen zopakuji, že vy jako vedoucí můžete být tím prvním, komu se dítě svěří a měli byste umět situaci adekvátně vyhodnotit, nezapomínejte, že podle zákona se pak na vás vztahuje oznamovací povinnost. Neznamená to ale, že musíte na vše zůstat sami. Existují organizace, kde poradí vám i samotnému dítěti.

- Linka bezpečí (jen pro děti a dospívající): 116 11, Rodičovská linka, 840 111 234, Linka vzkaz domů 800 111 113
- Dětské krizové centrum - V zápolí 1250/21, 141 00 Praha-Michle, internetová linka: problem@ditekrize.cz, telefonní linka: 2 4148 4149
- OSPOD
- Pedagogicko-psychologická poradna

4. Malá sociální skupina

Mimoškolní skupina dětí, která se schází za nějakým účelem, je z pohledu sociální psychologie „malá sociální skupina“. Malá sociální skupina je soubor lidí, kteří jsou v bezprostřední interakci ve smyslu vzájemné závislosti a ovlivnění jejich členů. Vzhledem k tomu, že se její členové scházejí a komunikují spolu, dochází k tomu, že se ve skupině začínou vytvářet vlastní vztahy, role, návyky, normy a pravidla. Vzhledem k tomu, že tato skupina vzniká záměrně a organizovaně, jedná se o skupinu formální. V ideálním případě by se mělo jednat o skupinu referenční z pohledu všech jejich účastníků. Referenční skupina je taková skupina, se kterou se identifikuji, chci do ní patřit, podílet se na cílech této skupiny, kde se cítím dobře atd.

V každé skupině takového charakteru se od začátku tvoří dva typy vztahů. Prvním typem jsou vztahy horizontální (tzn. vztahy mezi dětmi navzájem), v rámci nichž mají děti své individuální postavení. Každé z dětí ve skupině totiž zaujímá určitou sociální pozici, která má určitý obsah. Na danou pozici jsou kladeny určité požadavky a také se k ní vztahují určitá očekávání (např. bubeník, pokladník, organizátor výletů, atd.). Vedle pozice je tu také sociální role, tedy soubor očekávání týkající se chování jednotlivce. Rolí, které se mohou vyskytovat v dětských kolektivech, je mnoho. Z hlediska sociálně-emocionálního můžeme mluvit např. o roli hvězdy, outsidera, šedé eminence, zavrženého dítěte, atd. Z hlediska úkolového pak např. o roli vůdce, informátora, kritika, inovátora atd. Správný vedoucí by měl mít hrubý přehled o tom, kdo si jak ve skupině stojí, a měl by tyto role umět dobře používat ve prospěch fungování skupiny a všech zúčastněných.

Druhým typem jsou pak vztahy vertikální – tedy vztah, který má vedoucí ke všem členům skupiny, plus vztah, který má ke skupině jako celku. Vedoucí je osoba, která kontroluje aktivity skupiny, přispívá k její soudržnosti, reprezentuje a vede skupinu. Měl by mít autoritu a důvěru celé skupiny. Má ve skupině silnou pozici, významně ovlivňuje práci ve skupině a její výsledky. Obecně rozlišujeme tři typy vedení skupiny. Prvním z nich je autoritativní typ vedení, které mívá sice vysokou produktivitu, ale

vyžaduje stálou kontrolu, pokud není vedoucí v dohledu, členové mezi sebou nespolupracují a většinou přestanou pracovat i na daném úkolu. Příliš liberální styl vedení vede k nezájmu, nudě a malé produktivitě členů. Za ideální styl vedení bývá považován demokratický styl vedení skupiny, který se vyznačuje vysokou produktivitou, spoluprací všech členů, kde všichni mají možnost se k danému cíli vyjádřit.

Dobry vedoucí by měl mít u dětí autoritu. Autoritu obecně dělíme na formální, která vyplývá z jeho role, a neformální, kterou si musí zasloužit a vydobýt. To jak vás děti budou, či nebudou respektovat, záleží na tom, jak sami umíte a ovládáte ty dovednosti, ke kterým je vedete – tzn. jak umíte komunikovat, jaké máte organizační schopnosti, zdali dokážete vytvořit příjemné klima, udržet určitou disciplínu apod. Zároveň je třeba si uvědomit, že na autoritu má často vliv i neverbalita a řeč těla. Gajdošová a Herenyiová (2006) uvádějí, že větší autoritu má ten pedagog, který dává pokyny s jistotou, je důrazný, nedává najevo, že jej dítě či dospívající vyvedl z míry a má sebevědomý tón hlasu.

Role vedoucího v sobě také ukrývá určitá nebezpečí. Jedním z nich je velká moc, kterou nad dětmi máte. Pokusy sociálních psychologů po druhé světové válce totiž potvrdily, že autorita a moc vedoucího, opravdu mohou přimět některé lidi k tomu, aby druhým dobrovolně ubližovali. Tyto pokusy jsou známé jako Milgramovy pokusy a jejich popis najdete v příloze.

Důležitým faktorem ve skupině je také komunikace. V dobré skupině funguje komunikace na obou úrovních vztahů. Každé dítě komunikuje s každým a také všechny děti komunikují s vedoucím a obráceně. Tím, že členové skupiny spolu komunikují, si nejen vyměňují informace, ale také utužují vzájemné vztahy, saturují svoji potřebu vyjádřit své pocity, upevňují si tím svoji roli či pozici. V každé skupině nutně někdy nastanou i nějaké konflikty. Nebojte se jich, jsou přirozeným důsledkem vývoje skupiny a po jejich odeznění mohou vést k větší míře soudržnosti mezi členy.

5. Praktické zásady výchovy

Na následujících řádcích zkusím stručně uvést důležité zásady, na které bychom při výchově neměli zapomínat. Nejedná se o vyčerpávající pojednání, cílem této kapitoly je poukázat na složitost a komplexnost výchovy.

Přestože většinou máme na starosti více dětí pohromadě, neměli bychom zapomínat, že každé dítě je jiné a potřebuje osobitý přístup. Co je pro jedno dítě hračkou, je pro druhé neřešitelný problém, co je pro jedno samozřejmostí používanou od malička, je pro druhé věcí, se kterou se nikdy nesetkalo.

Velmi mnoho se o chování a hodnotách dětí můžeme dozvědět z pouhého pozorování. Měli bychom si proto všimnout dětí při práci, vzájemných interakcích i během přestávek, kdy jsou v klidu. Pozorování neznamená špehování, ale všímání si charakterových znaků jednotlivce, jejichž znalost nám může pomoci v jeho výchově. Všimněme si i malých pokroků, které dítě udělalo a nezapomeňme jej chválit. Velmi snadno si všimáme i malých prohřešků, ale „dobré věci“ necháváme bez povšimnutí, protože je považujeme za samozřejmost. A přitom děti naše ocenění tolik potřebují.

Pokud chceme být dobrými vychovateli, měli bychom si i v dnešní uspěchané době najít čas dětem naslouchat. Zajímat se o jejich problémy a celkový život. Důležité je také najít si čas dětem vysvětlit, proč to či ono považujeme za dobré. Tedy nejen jaké hodnoty vyznáváme, ale také proč jsou tak důležité. Hlavně u menších dětí je dobré používat co nejkonkrétnější příklady a vysvětlení.

Pokud je to možné a relativně bezpečné, měli bychom nechat děti si vyzkoušet některé činnosti samostatně. Děti si samy musí osahat tu i onu situaci, vždyť v dospělosti to za ně nikdo neudělá a oni ponесou plnou zodpovědnost za své chování. Měli bychom ale volit takové činnosti a úkoly, které odpovídají věku a schopnostem dětí a u kterých je vysoká pravděpodobnost, že je dítě dokáže splnit. Pakliže se i přesto dítěti něco nepovede, např. daný úkol nesplní, zachová se špatně apod., je dobré mu vysvětlit, proč se nám jeho chování nelíbí. Při výchově bychom měli být tolerantní a otevření a dávat dětem druhou šanci, možnost začít znovu.

Ať už používáme jakékoli metody a postupy, měla by naše výchova být důsledná a pro děti čitelná. Jinými slovy měla by být relativně stálá, neměla by kolísat mezi

krajní přísností a krajní povolností. Do problematiky výchovy patří např. i otázka trestů a odměn. U té bychom měli mít na zřeteli, že obecně platí, že odměny jsou účinnějšími prostředky a mělo by jich být používáno ve výchově více než trestů (Langmeier, J., Krejčířová, D., 1998. str. 250).

6. Jak mluvit s dítětem, které má nějaký problém

Někdy se může stát, že dítě ve skupině, se kterou pracujeme, má nějaký problém. Může se jednat (z našeho pohledu) o banální situace (zamilovanost do kluka ze 7. B), ale stejně tak může jít o věci velmi vážné - rozvod rodičů, nemoc rodičů, zneužívání či týrání. Na následujících řádcích jsou některé zásady, které bychom měli mít na paměti, pokud se nám dítě svěří s nějakým problémem. Jsou upraveny podle kapitoly Jak naslouchat v knize Dítě v ohrožení, která se mimo jiné zabývá také zneužíváním a týráním dětí. Obecné zásady rozhovoru s dítětem ale upotřebíte i ve chvílích, kdy se vám dítě bude potřebovat svěřit s „menším“ problémem. Nezapomeňte na to, že „malá trápení“ v očích dospělých mohou být velkým problémem z pohledu dítěte. Navíc, pokud se dítě naučí, že za vámi může přijít s čímkoliv, otvíráte mu cestu pro chvíle, kdy se bude jednat o „vážnější“ problém.

- **Obecné zásady**

Předpokladem toho, aby se nám dítě svěřilo s nějakým problémem, je vytvoření vzájemného důvěrného vztahu. Jedná se o vztah, v jehož rámci se dítě může bez obav svěřit se vším, co ho trápí, ale i s čímkoliv, co ho těší. Budování podobného vztahu není záležitostí několika dnů nebo týdnů. Jedná se obvykle o proces, o jehož úspěchu rozhoduje především naše trpělivost a vůle pomoci dítěti.

Prvním a také snad nejobtížnějším úkolem tohoto procesu je prolomení nedůvěry dítěte. Zvláště u dětí, které z nějakého důvodu dospělí zklamali, může být obezřetnost ze strany dítěte k nám velká. Obezřetnost se s věkem dítěte společně s nárůstem negativních zkušeností s dospělými dál stupňuje. Důkazem toho je chování

některých dospívajících, kteří svoji hlubokou citovost a zranitelnost schovávají pod tlustou slupku strojené lhostejnosti a netečnosti.

K tomu, aby se nám dítě otevřelo, musí mít jistotu, že jeho důvěru nezneužijeme. Naši důvěryhodnost si proto potřebuje ověřit, jinými slovy otestovat. Jedním ze způsobů, jak to dělá, je jeho vzdorovité, neukázněné chování, záměrně provokuje násilí. Může nám třeba vulgárně nadávat, vysmívat se nebo otevřeně urážet. Výsledek „testu“ záleží na tom, nakolik jsme schopni jeho chování unést, aniž na ně reagujeme stejně agresivně, slovním či fyzickým násilím či odsouzením. Pokud jeho útoky „přežijeme“ a dáme mu jasně najevo, že ho navzdory jeho chování neodsuzujeme, ale naopak přijímáme, máme reálnou šanci stát se pro něho první „pevností“, která by mu poskytla ochranu v situaci ohrožení.

Svým klidným, neohrožujícím přístupem mu zároveň dáváme znamení, že jsme dost silní na to, abychom jeho hroznou zkušenost unesli v případě, že by se nám jednou svěřilo. Dítě si uvědomuje, často lépe než my, že skutečnosti týkající se průběhu a formy týrání či zneužívání mohou být tak otřesné, že je „běžný smrtelník“ unese jen stěží. Svědčí o tom ostatně jeho zkušenost. Dramatické lamentování může dítě nejenom znejistit, ale vyvolat v něm přesvědčení, že se mu stalo něco strašného. Nejsou výjimečné situace, kdy paradoxně dojde k tomu, že dítě utěšuje dospělého slovy „neboj se, nic tak hrozného se nestalo“.

Ve chvíli, kdy se dítě svěřuje, potřebuje mít pocit, že jsme tu v danou chvíli jenom pro ně, že nemáme momentálně nic důležitějšího na práci než mu plně naslouchat. V těchto chvílích bychom se měli snažit vyhýbat se jiným činnostem, například rozhovoru s dalšími dětmi, telefonování, v domácích podmínkách sledování televize nebo čtení novin. Sdělení dítěte bychom měli brát vždycky vážně, jakkoliv by se nám zdálo nepravděpodobné nebo zmatené.

Pokud se vám dítě svěřuje se zneužíváním či týráním, je velmi nebezpečné nutit ho do sdělování detailů, pokud je samo spontánně nesděluje. Popisování přesného sledu a detailů událostí bychom měli nechat pro vyšetření odborníkem, aby dítě svou výpověď nemuselo opakovat znovu. Opakované vypovídání je obzvláště

traumatizující v případě sexuálního zneužívání, kdy oběť často svou výpověď raději odvolá, než by ji musela znovu prožívat. Při rozhovoru s dítětem používáme výrazy, které dítě běžně používá. Týká se to názvů částí těla, pro které někdy sami hledáme vhodná slova. Potom, co se ujistíme, že nám dítě rozumí, neměli bychom se bránit mluvit ani o tom nejchoulostivějším tématu. Když dítě vycítí, že se některým výrazům nebo tématům vyhýbáme, může také váhat anebo odmítné hovořit úplně.

- **Umění komunikace**

V rámci provázení dítěte při rozhovoru se snažme „jít vedle něho“. Přizpůsobujte se jeho tempu i způsobu vyjadřování, empaticky mu naslouchejte a dávejte mu najevo, že teď jste opravdu s ním. Někdy stačí přitakání pomocí: hm, aha; někdy se používá tzv. metoda zrcadlení. V rámci zrcadlení opakujte slovní vyjádření dítěte či pojmenováváte emoce dítěte.

Snažte se dítě povzbudit, umožnit mu lepší kontakt se sebou samým. Mezi efektivní metody vedení patří rekapitulace (vyjádření slyšeného vlastními slovy za účelem ověření, zda bylo slyšené dobře pochopeno), parafráze (převyprávění slyšeného z jiného úhlu za účelem posunutí problému do jiného světla), kotvení (zpevňování pozitivních a žádoucích sdělení) a zhodnocující formulace (pochválení dítěte, ujištění o důležitosti jeho sdělení).

Pokud dítě mluví o nějakém problému, velmi často je zahlcené svými emocemi, je nutné mu tedy dát prostor ty emoce vyjádřit. Kromě výše uvedených technik je možné se i na jeho pocity přímo zeptat. Ventilace emocí by měla předcházet rozhovoru o konkrétních řešeních, protože pokud je dítě zaplaveno svými emocemi, není schopno adekvátní řešení nalézt ani vstřebat.

Dalším krokem, který předchází řešení, je zjištění souvislostí a základních údajů o situaci dítěte. Ptejte se ale jenom na to, co je nutně nezbytné k vedení rozhovoru. Než začneme dítěti dávat naše rady, zjistíme si, co od nás dítě vlastně žádá, jaké je jeho očekávání. Potřebuje radu, pomoc, povzbuzení, nebo nám to jen chtělo říct? Představu dítěte zjistíme nejlépe tak, že se jej na to zeptáme.

Ve chvíli, kdy již víte, co by dítě potřebovalo, začněte společně hledat možnosti, jak situaci vyřešit. Povzbuzujte dítě, aby samo hledalo možnosti řešení (zvláště pokud se jedná o běžnou situaci). Společně se hledají ta řešení, která by byla pro dítě vhodná a přijatelná. V této fázi mapujte tzv. silná místa, tedy to, co mu pomáhá, o co se může opřít (blízká osoba, znalosti, motivace ke změně). Také se doptávejte na minulé zkušenosti s podobnými situacemi v minulosti a společně přemýšlejte, zdali by něco nešlo použít. Nikdy nezapomínejte na oceňování dítěte, jeho návrhů a myšlenek.

Dvě praktické pomůcky

Na závěr této kapitoly je přiložena tabulka o umění efektivní komunikace, která vám může být velmi prospěšná při jakémkoliv rozhovoru. Dále zde najdete dva typy rozhovorů se zneužívanou dívkou, kde uvidíte, jak lze tyto techniky využít v praxi.

UMĚNÍ EFEKTIVNÍ KOMUNIKACE

Metody aktivního naslouchání

Formulace, které druhé osobě pomáhají se rozhovořit

Formulace	Účel	Proto	Příklady
Povzbudivá	1) Vyjádřit zájem 2) Podnítit druhou osobu k dalšímu hovorunevyslovovat souhlas či nesouhlasužívat neutrální slovaměnit tón hlasu	1) „Můžete mi o tom říci něco víc?“ 2)
Objasňující	1) Pomoci objasnit, o čem je řeč 2) Získat více informací 3) Pomoci mluvčímu podívat se na vás i z jiných hledisekklást otázkykorigovat chybný výklad problému a mít mluvčího k tomu, aby dále vysvětloval	1) „Kdy se to stalo?“ 2)
Rekapitulující	1) Dokázat mluvčímu, že nasloucháme a rozumíme 2) Ověřit si, zda jeho slova správně chápeme a interpretujemesvými slovy vyjádřit základní myšlenky a fakta	1) „Takže vy(ty) bys(te) chtěl, aby vám(ti) rodiče více důvěřovali, je to tak?“ 2)
Reflektivní	1) Projevit, že chápeme, jak se mluvčí cítí 2) Pomoci mu své pocity vyhodnotit poté, co je vyjádřil někdo jinýreflektovat základní pocity mluvčího	1) „Zdá se, že jste velmi rozčilen.“ 2)
Shrnující	1) Zhodnotit dosažený pokrok 2) Dát dohromady důležité myšlenky a fakta 3) Položit základ k další diskusiznovu zformulovat hlavní vyjádřené myšlenky a pocity	1) “Takže to hlavní, co jste mi řekl, je asi tak toto.....“ 2)
Zhodnocující	1) Dát najevo, že vám druhá strana „stojí za to“*potvrdit, že přikládáme váhu jejím problémům a pocitům	1) „Oceňuji vaši ochotu tu věc řešit.“

* v tom smyslu, že má v našich očích svou hodnotu a lidskou důstojnost, že jí věříme atd.

Příklad č. 1

A: *V poslední době jsi nějaká smutná, je to tak?*

B: *Ne, je mi dobře...*

A: *Takže to není pravda, že jsi včera zase plakala?*

B: *Ano, je...*

A: *Brečela si proto, že ti někdo ublížil?*

B: *Nevím.*

A: *Ty nevíš, proč pláčeš?*

B: *Ne.*

A: *Já jsem myslel, že jsi chytrá holka...*

B: *Asi nejsem.*

A: *Ty se mnou nechceš o tom mluvit?*

B: *Ne.*

Příklad č. 2 :

A: *Zdá se mi, že jako bys byla v poslední době trochu bez nálady.*

B: *Ale to nic...*

A: *Tak mě jenom napadlo, jestli se ti něco špatného nepříhodovalo...*

B: *No, tak trochu...*

A: *A co se ti stalo?*

B: *No, vlastně ani nevím...*

A: *Povídej klidně, není kam spěchat, poslouchám tě.*

B: *Když já nevím, jak vám to říct, ještě s nikým jsem o těchto věcech nemluvila...*

A: *Jaké věci myslíš?*

B: *Já se o tom stydím mluvit, vždyť víte, co asi...*

A: *Nevím, zkus mi to nějak popsat.*

B: *Můj táta, ...víte, on je moc hodný, ale...*

A: *Vím, že je to pro tebe těžké, ale řekni mi, co se stalo.*

B: *Když on mi dělá takové divné věci a chce po mně, abych mu to dělala taky.*

A: *Jaké věci myslíš?*

B: *No, vždyť víte...*

A: *Ne. Řekni mi, jak to myslíš.*

B: *Ale já jsem mu slíbila, že to bude naše tajemství. Můžete mi slíbit, že to nikomu nebudete říkat?*

A: *Co nemám říkat?*

B: *To, že mi dělá takové divné věci a nutí mě, abych to dělala s ním.*

A: *Jaké věci myslíš? Slibuji, že pokud to bude v tvém zájmu, tak to nikomu neřeknu. Pokud by ti však to, co ti dělá, mohlo nějak ublížit, tak to splnit nemohu.*

B: *Tak dobře. Myslím, že se tomu říká milování. (...)*

(Převzato z knihy *Dítě v ohrožení*, 1996).

7. Nástroje ke zjišťování potřeb skupiny

Pokud se budete řídit výše uvedenými pravidly, máte již polovinu věcí hotovou. Dobrý vedoucí zná zejména dobře každého jednotlivce ve skupině, se kterou pracuje. Ví, z jakého prostředí pochází, jaké jsou jeho klady a zápory atd. Vedle samotného poznávání jednotlivců, byste se samozřejmě měli zabývat i vztahy ve skupině a potřebami celé skupiny. V této kapitole se dozvíte některé z možností, které můžete využít.

Základními metodami vždycky zůstanou pozorování a rozhovor. Dále můžete využít anketu či dotazník k tématu, které potřebujete více prozkoumat. Vedle toho existují i speciální techniky, které byste si ale měli nejprve někde vyzkoušet, abyste věděli, jak fungují.

7.1 Speciální techniky ke zjištění potřeb skupiny a vztahů ve skupině

- **Technika: Uhádni, kdo?**

Tato technika vám poskytne informace o tom, jak jednotliví členové skupiny vnímají vazby ve skupině a role ostatních členů. Základním předpokladem použití této techniky je skutečnost, že každý člen skupiny si všímá vlastností ostatních členů. Je proto třeba jí použít spíše se staršími dětmi a také ve skupině, která se již nějakou dobu zná. Děti ve skupině dostanou tuto instrukci: Budu vám charakterizovat členy skupiny, které dobře znáte, vy mě poslouchejte a snažte se uhádnout, na koho se ten popis nejvíce hodí. Mezi charakteristiky pak zařadíte ty, co chcete zjistit. Např. Je to někdo, kdo dokáže dobře organizovat, je to někdo, koho má každý rád atd.

- **Nedokončené věty**

Jedná se o jednoduchou projektivní techniku, která lze dobře modifikovat podle toho, co potřebujete zjistit. Principem je začátek věty, který mají členové skupiny vyplnit podle svého uvážení. Příklady vět:

- Ve skupině se často cítím....., protože...
- Nejraději spolupracuji s, protože...
- Kdyby záleželo jen na mně, tak bych chtěl dělat.....

- **Hodnotící stupnice**

Tato technika spočívá v tom, že členové skupiny mají na škále uvést jména spolužáků, které charakterizuje míra určité vlastnosti. Vlastnosti opět určujeme podle toho, co chceme zjistit. Počet žáků uvedených u jedné vlastnosti není jinak omezen, záleží vždy jen na subjektivním posouzení člena skupiny. Nemusí tam být ani jedno jméno, pokud se domnívá, že danou vlastnost nikdo nemá.

- **Sociometrie**

Jedná se o poměrně složitou techniku, která se ale v praxi často využívá. Je určena k diagnostice emočních vazeb, tj. vzájemných sympatií a antipatií členů skupiny. V praxi to vypadá tak, že dětem položíte otázky, ve kterých si mají vybrat člena skupiny k vykonávání nějaké (skutečné či domnělé) aktivity. Může se jednat o

otázky typu: S kým bys ve skupině chtěl pracovat na novém projektu? Koho ve skupině by sis vzal na opuštěný ostrov apod. Způsobů vyhodnocení je také víc, nejjednodušší je pak sociodiagram – tedy grafické znázornění vztahů ve skupině. Do koleček umístíte jména všech dětí, pomocí šipek pak znázorňujete dané volby. Názorně pak vidíte, které děti jsou nejvíce oblíbené a které naopak jsou z kolektivu vylučovány.

- **Náladoměr**

Pomůcka, která vám pomůže odhalit aktuální náladu ve skupině. Požádáte děti, aby si stouply do kruhu. Každý z nich si představí před sebou tyč se stupnicí o až 10. Desítka je nahoře, kam až každý dosáhne, nula je u země. Všichni zavřou oči a na daný povel ohodnotí svoji dnešní náladu. Až všichni ukáží, otevřeme najednou oči a společně se podíváme, jaké je dnes nálada ve skupině.

- **Koláč radosti**

Je technika, která vám pomůže určit potřeby jednotlivců ve skupině, a tak i celé skupiny. Připravte si na papíře namalované kolečko a dejte jej dětem s instrukcí: Kolečko na papíře, který máte před sebou, symbolizuje koláč. Rozdělte ho na tolik dílů, kolik je věcí, která vám zde na našem kroužku dělají radost, které vám přináší uspokojení. Dílky mohou mít různou velikost, podle velikosti radosti, kterou daná věc či činnost přináší.

Sami nebo s dětmi se snažte určit potřeby, které se za jednotlivými radostmi skrývají. Ty činnosti se pak snažte pokud možno více zapojovat do programu.

7.2 Zásady podporující neformální autoritu

A úplně na závěr nezapomeňte, že všechny výše uvedené metody budou fungovat jen částečně, pokud nebudete mít mezi dětmi a mládeží neformální autoritu. Tady jsou základní zásady, které podporují přechod od formální autority k neformální (podle knihy Rozvíjení emoční inteligence žáků, 2006):

- projevujte opravdový zájem o vaše svěřence a o jejich práci
- zajímejte se o jejich potřeby, pocity a zájmy
- často je chvalte, a to i za částečné pokusy
- určete jasná pravidla, které důsledně dodržujte a spravedlivě používejte
- dětí a dospívající nezesměšňujte, neignorujte a neironizujte
- občas se sami sobě zasmějte
- buďte trpěliví a tolerantní

8. Otázky

- Zamyslete se nad tím, které věkové období vám je nejbližší a proč?
- Kryje se s věkem dětí, se kterými pracujete?
- Projděte si období školního věku, pubescence a adolescence a sepište si u každého několik bodů, které toto období podle Vás vystihují.
- Podle pyramidy potřeb se zamyslete nad tím, jak se budou lišit konkrétní potřeby ve třech výše uvedených věkových obdobích.
- Napište si svůj žebříček hodnot a zamyslete se nad tím, které hodnoty dětem ve výchově předáváte.
- Jaké potřeby dítě uspokojuje v rodině?
- Jaké zásady je nutno dodržovat ve chvíli, kdy dítě s vámi chce mluvit o nějakém problému?
- Projděte si znova dva ukázkové rozhovory a vypište si, v čem se liší.
- Kam byste se obrátili, pokud byste potřebovali radu ohledně syndromu CAN?
- Jaká metoda ke zjišťování potřeb skupiny vás zaujala? Jak byste ji mohli použít ve vaší skupině dětí?

9. Doporučená literatura

- **Gajdošová, E., Herényiová G.** (2002): Rozvíjení emoční inteligence žáků. Praha, Portál.
- **Heidbrink, H.** (1997): Psychologie morálního vývoje. Praha, Portál.
- **Langmeier, J., Krejčířová, D.** (1998): Vývojová psychologie. Praha, Grada.
- **Nakonečný, M.** (1996): Motivace lidského chování. Praha, Academia.
- **Petty, G.** (1996). Moderní vyučování. Praha, Portál.
- **Pöthe, P.** (1996): Dítě v ohrožení. Praha, G plus.
- **Vacek, P.** (2002): Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech. Hradec Králové.
- **Vágnerová, M.** (2000): Vývojová psychologie. Praha, Karolinum.
- **Výrost, J., Slaměník, I.** (1997): Sociální psychologie. Praha, ISV-nakladatelství.